

Jonge, K. de, Ottenheym, K.A. (eds.), *Unity and Discontinuity. Architectural Relations between the Southern and Northern Low Countries 1530-1700* (Architectura moderna 5, Turnhout: Brepols, 2007, viii + 428 blz., €89,-, ISBN 978 2 503 51366 9); Tussenbroek, G. van, *The Architectural Network of the Van Neurenberg Family in the Low Countries (1480-1640)* (Oorspronkelijk dissertatie Utrecht 2001, Architectura moderna 4; Turnhout: Brepols, 2006, ix + 250 blz., €75,-, ISBN 2 503 51847 8).

Nederland en België kennen geen gezamenlijke architectuurgeschiedschrijving. Sinds 1830 is de geschiedenis van de bouwkunst in de beide Lage Landen voornamelijk afzonderlijk geschreven. Nadat men de schilderkunst in Vlaamse en Hollandse scholen had ondergebracht, werd de scheiding vervolgens in de beschouwing van de bouwkunst voortgezet. Vanaf 1860 doorliepen Nederlandse architecten bovendien een nieuwe, zwaar nationaal historisch gefundeerde leerschool met als doel de ontwikkeling van een nieuwe vormgeving die als typisch Nederlands kon gelden, waarvoor men teruggreep naar de tijd van de Opstand. Deze koers bleek zo succesvol dat men op het einde van de negentiende eeuw in Nederland een eigentijdse architectuur had ontwikkeld met een belangrijke 'Oud-Hollandsche' pijler. Synchroon daarmee creëerde een kleine groep schrijvende architecten een geschiedschrijving van de bouwkunst die buitenproportioneel veel aandacht schonk aan de ontwerpende architect of 'bouwkunstenaar' en aan het eigene van een nationale architectuurstijl. Het was ongewenst om al te nadrukkelijk in te gaan op de gemeenschappelijkheden met België en zo verdween bijvoorbeeld de grote invloed van Vlaamse immigranten op de architectuur in het noorden allengs uit beeld. In de twintigste eeuw werden deze en andere opvattingen telkens nieuw leven ingeblazen en tot afgekloven clichés, waarin het land van Rembrandt en het land van Rubens – beide uitgevonden door Conrad Busken Huet – in de architectuur werden herleid tot een barok katholiek zuiden en een classicistisch calvinistisch noorden.

Dat Nederland en België ondanks een grotendeels gemeenschappelijke cultuur en gedeelde geschiedenis als Lage Landen geen gezamenlijke architectuurgeschiedschrijving kennen, was het uitgangspunt voor het project 'Eenheid en Tweespalt: architectonische relaties tussen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden 1530-1700', waarvan de gelijknamige Engelstalige bundel een groot deel van de resultaten samenvat. Het onderzoeksproject werd verricht met subsidie van het Vlaams Nederlands Comité, een samenwerkingsverband tussen de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen (FWO), onder leiding van beide redacteurs. De architectonische relaties werden op vier niveaus onderzocht: de opdrachtrelaties, stedelijke overheden, religieuze partijen en het professionele netwerk van een toonaangevende steenhouwerfamilie. Over het laatste gaat ook het tweede boek, dat een Engelse vertaling en bewerking is van een proefschrift uit 2001, getiteld: *Bouwen voor stad en land. Overzicht van het handelsnetwerk van de aannemersfamilie Van Neurenberg*

in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1480-1640) en als hoofdstuk in de bundel is opgenomen. De samenstellers van de bundel, hoogleraren architectuurgeschiedenis aan respectievelijk de Katholieke Universiteit Leuven en de Universiteit Utrecht, zijn de onbetwiste deskundigen op dit terrein, zoals ook blijkt uit hun publicaties in de bibliografie, die bij elkaar vier pagina's beslaan.

Met deze bundel willen de samenstellers de gedateerde concepten met betrekking tot de architectuurgeschiedschrijving van Nederland en België definitief onderuithalen en daarvoor in de plaats een nieuwe gezamenlijke architectuurgeschiedenis stellen waarin niet de verschillen maar de overeenkomsten, de dwarsverbanden en de gemeenschappelijkheden en parallellen meer aandacht krijgen. Door het onderzoek te beginnen in 1530 wordt duidelijk hoe vanuit een gemeenschappelijke situatie onder Karel V met een vooral in het zuiden aanwezige hofcultuur van nieuwe signatuur, via de Opstand, vooral in de zeventiende eeuw in noord en zuid twee steeds verder uiteenlopende architectonische culturen tot ontwikkeling kwamen. De twee eerste delen van de bundel beslaan ongeveer de helft van het boek en zijn geschreven door de beide projectleiders en concentreren zich achtereenvolgens op de introductie en assimilatie van zogenoemde 'anticse wercken' – de classicistische ornamentiek in de Zuidelijke Nederlanden tot omstreeks 1560, en de vele manieren waarop het classicisme zich vanaf 1560 op papier en in de praktijk ontwikkelde in noord en zuid waarbij de term 'renaissance' opvallend weinig voorkomt. Via stijlanalyse wordt getraceerd hoe Italiaanse of in Italië geschoolde (hof)kunstenaars en vestingbouwkundigen, gevolgd door Vlaamse schilders en beeldhouwers, in opdracht van de kring rondom keizer Karel V zich toelegden op het ontwerpen met gebruikmaking van een nieuw vormenrepertoire en zich als nieuwe 'architecten' aan de lokale gildenregels konden onttrekken.

Door het boek heen is de aandacht voor de veranderingen veel groter dan voor continuïteit, al komt die op sommige plaatsen wel naar voren. De Bourgondische heersers hielden doelbewust vast aan hun eigen, 'Brabantse' architectuur van bak- en natuursteen en Karel V omarmde als keizer de antieke stijl als nieuw ideaal – maar gaf ook opdracht tot voltooiing van diverse, nog gotische kerkelijke bouwprojecten. Zo wordt hier de suggestie aangereikt dat de toenmalige bouwpraktijk traditioneler, weerbarstiger en ambachtelijker was en bleef, dan men op grond van contemporaine publicaties en oudere studies vaak aanneemt. Helaas wordt dit niet uitgewerkt, zoals ook de verschillende keuzes van noord en zuid uit het aanbod van architectonische ornamentiek, in het bijzonder omstreeks 1630, wel worden opgemerkt en beschreven, maar nauwelijks kunnen worden verklaard met gebruikmaking van de toen circulerende architectuurbegrippen en bouwkundige termen, die zowel in theorie als praktijk allerminst statisch waren. Rond dergelijke kwesties, die tamelijk geïsoleerd, los van het overkoepelende thema worden uitgewerkt, blijkt het boek meer een bundel artikelen dan een genuanceerde synthese van een ambitieus onderzoeksprogramma.

De meest interessante nieuwe invalshoeken bieden de delen drie en vier, die gaan over opdrachtrelaties en bouwmaterialen. Daar komt iets meer van de

eigenzinnigheid en onafhankelijke koers van de Laaglandse architectuur van de zestiende en zeventiende eeuw naar voren, juist omdat niet uitsluitend bij 'topmonumenten' wordt stilgestaan, die vaak zo moeilijk uit hun canon zijn los te maken. In het kerkenhoofdstuk is het vergelijkende onderzoek naar eenheid en tweespalt het best geslaagd. In de religieuze architectuur was sprake van een echte tegenstelling ten tijde van de Opstand en daarna. Verschillen hadden de overhand boven architectonische gemeenschappelijkheden. Het katholieke, contrareformatorische netwerk met sterke Romeinse banden leidde uiteindelijk tot een van de meest Italianiserende kerken van de Lage Landen die onmogelijk in het noorden gebouwd had kunnen worden, de Jezüitenkerk in Antwerpen (tegenwoordig Carolus Borromaeus, 1615-1625).

Het boek biedt geen complete revisie van de architectuurgeschiedenis van de Lage Landen in de periode. Daarvoor ontbreken bijvoorbeeld een uitgebreider historiografische beschouwing van de geschiedschrijving zelf, reflectie op en relativisering van stilistiek en andere negentiende-eeuwse kunsthistorische methoden, inzicht in de opdrachtrelaties buiten de hofkringen en stedelijke overheden, en een kritische inventarisatie en beoordeling van de mogelijkheden van transmissie, assimilatie, acculturatie op het gebied van de architectuur in het vroegmoderne Europa en de motieven daarachter, waarvoor het onderwerp van architectonische relaties zich uitermate goed leent. Wel bevat *Unity and Discontinuity* in de afzonderlijke bijdragen een waaier aan onderwerpen en belangrijke nieuwe aanzetten die de internationale aandacht meer dan waard zijn. De bundeling van invalshoeken op de architectuur van de Lage Landen in de periode 1530-1700 zal voor een internationaal, Engels lezend publiek misschien de eerste kennismaking zijn met een rijke en veelzijdige architectonische cultuur binnen het vroegmoderne Europa. Voor degenen die Nederlands en Frans lezen, is de opbrengst van de bundel geringer omdat veel resultaten al eerder elders werden gepubliceerd. Dat het vooral als internationaal referentiewerk is gedacht, blijkt ook uit de epiloog van Thomas DaCosta Kaufmann, die de bundel propageert als overzicht van de renaissance in de Lage Landen binnen een internationaal nogal stiefmoederlijk behandeld onderzoeksterrein, maar verzuimt in te gaan op de bereikte resultaten van het project.

Zo weinig als de tekstopmaak te wensen overlaat, zo teleurstellend zijn de foto's van gebouwen. Bijna geen enkel gebouw is volledig afgebeeld; meestal is een top of basement afgesneden en vallen de gevels achterover of zijn zeer schuin afgebeeld. Gezien de prijs van het boek had meer mogen worden verwacht. Gelukkig is het beeldmateriaal in het andere boek, nota bene in dezelfde reeks van dezelfde uitgever, van hogere kwaliteit.

Met zijn aanpak van het deelproject binnen het NWO/FWO-programma naar de architectonische relaties tussen de beide Nederlanden heeft Van Tussenbroek een interessante invalshoek gekozen. In Nederland heeft men altijd gebouwd in baksteen, natuursteen moest van ver, over het water worden aangevoerd. De bekendste steensoorten die in de zestiende en zeventiende eeuw werden geïmporteerd waren Naamse steen en diverse donkergrijze kalksteensoorten uit het huidige België, zandsteen uit Bentheim en (voornamelijk Italiaanse) marmersoorten, waaronder het bekende Carara marmer. Over de handel, het transport, de verwerking van die Belgische steensoorten –

veelgebruikt in openbare gebouwen, in kades, stoepranden, gootstenen, etc. gaat dit boek. Van Tussenbroek legt de netwerken en handelwijze van de steenhouders, aannemers en steenleveranciers bloot, die een centrale rol speelden in de zestiende en zeventiende-eeuwse bouwwereld.

De familie Van Neurenberg, afkomstig uit de Maasvallei, legde contact met diverse vooraanstaande steen- en beeldhouwers, waardoor zij weer nieuwe opdrachten in ruimere kring wist te bemachtigen. Zij was betrokken bij de bouw van de Nijmeegse lakenhal, de waag te Haarlem, de kerk van Willemstad, de toren van de Oude kerk in Amsterdam en het Oxaal van het Sint Jan in Den Bosch (tegenwoordig in het Victoria and Albert museum in Londen). Op zeker moment strekte het netwerk van de familie zich uit van Namen in de huidige Belgische Ardennen tot in Amsterdam, terwijl men naast de Naamse steen ook Belgisch marmer en Italiaanse marmersoorten ging verhandelen.

Voor zijn studie combineerde Van Tussenbroek bouwhistorisch met architectuurhistorisch en archiefonderzoek. Hoeveel steen waar en wanneer werd geleverd, kon niet worden achterhaald. De inbreng van de Van Neurenbergs in de bouwsector was aanzienlijk, maar hoe zij daarmee door hun aanbod en werkwijze ook daadwerkelijk invloed op de ontwikkelingsrichting van de representatieve architectuur hebben gehad, is minder gemakkelijk gedetailleerd aanwijsbaar. Zeker is dat de bouwindustrie in de onderzochte periode een aantal veranderingen doormaakte en een aantal steenhouwerfamilies dwong zich meer op de handel toe te leggen. Een samenspel van stedelijke emancipatie, landspolitieke veranderingen, geografisch ligging, expansie van de Maasvallei als exportgebied, onder meer door opheffing van het Venlose stapelrecht in 1543 en de afsluiting van de Schelde in 1585 en de daarmee samenhangende handel met Brabant en Hengegouwen, droegen bij aan de ruime beschikbaarheid van het luxe en duurzame bouw materiaal, dat vanuit de steengroeven in Namen naar tekeningen werd voorbereid en als bouw pakket naar de bouwplaatsen in het noorden verscheept.

In de Engelse vertaling is het wetenschappelijke, wat stroeve karakter van de oorspronkelijke dissertatie zichtbaar gebleven, inclusief de heldere afbakening en verantwoording. Voor het internationale lezerspubliek van (kunst- en architectuur)historici waar men zich met deze reeks 'Architectura Moderna' op richt zal de aanschafprijs van beide boeken hopelijk geen beletsel zijn. Het is een reeks die op termijn ook zijn waarde zal behouden als Engelstalig podium voor architectuurhistorisch onderzoek naar de Nederlanden van de vroegmoderne tijd, waarbij vermoedelijk juist het descriptieve en samenvattende karakter van het merendeel van het werk zal uitnodigen tot nieuw onderzoek.

Freek Schmidt, Vrije Universiteit Amsterdam

Busato, V., *Leve de psychologie! Honderd jaar psychologische wetenschap aan de UvA* (Amsterdam: Bert Bakker, 2008, 296 blz., €39,95, ISBN 978 90 351 3255 9).

De psychologie als eigenstandige academische discipline, met eigen universitaire instituten, een eigen opleiding en bijbehorende leerstoelen is, zoals bekend, een vrij recent verschijnsel, namelijk krap een halve eeuw oud. Niettemin is de psychologie als vorm van wetenschapsbeoefening ouder. In Amsterdam kreeg de filosoof Tjitze de Boer in 1907 het gebied 'psychologie' aan zijn leeropdracht toegevoegd, zodat de Universiteit van Amsterdam vorig jaar kon spreken van een eeuw 'psychologische wetenschap' aldaar. De Boer leverde slechts drie studenten psychologie af – niet per jaar maar gedurende zijn gehele carrière.

Ter gelegenheid van dat eeuwfeest schreef psycholoog en publicist Busato in opdracht van de universiteit het boekje met de wel erg juichende titel 'Leve de psychologie'. De eerste 150 pagina's behandelen de geschiedenis van de psychologie aan de Amsterdamse universiteit vanaf 1900 tot de jaren negentig van de vorige eeuw. De circa 100 pagina's gaan over de huidige situatie.

Hoofdstuk 1 gaat in op de wortels van de psychologie-beoefening, te weten de experimentele school van Wundt, Ebbinghaus en Külpe, de pragmatiek van William James en de vroege behavioristische invloed (Watson) op het werk van onder andere Heymans, Jelgersma, Grünbaum, De Boer en Ten Seldam. Dat van dat rijtje alleen de laatste twee Amsterdammers zijn laat zien dat het veld dan nog lang niet is uitgekristalliseerd in aan universiteiten gebonden scholen. Pas vanaf de jaren dertig zal daarvan sprake zijn.

In het tweede hoofdstuk staat de 'vergeten' figuur Géza Révész (1878-1955) centraal, een van origine Hongaarse psycholoog die in 1920 op voorspraak van Buytendijk en Heymans naar Nederland wordt gehaald om in Amsterdam een psychologisch laboratorium op te zetten en in 1932 buitengewoon hoogleraar in de psychologie wordt (binnen de faculteit wis- en natuurkunde!). Révész is dan ook de eerste 'echte' psycholoog in Amsterdam. Hij verricht onderzoek op de meest uiteenlopende terreinen, zoals de tastzin, begaafdheid en genialiteit en de functie van taal in menselijke communicatie, en richt tevens de eerste en nog steeds meest invloedrijke beroepsvereniging op: het Nederlands Instituut voor Praktizerende Psychologen (thans Nederlands Instituut voor Psychologen).

Hoofdstuk 3 gaat in op het werk van de opvolgers Duyker en De Groot, die na de Tweede Wereldoorlog van de psychologie een 'echte wetenschap' proberen te maken, compleet met een eigen onderzoeksprogramma en vooral een eigen methode die kan wedijveren met de harde natuurwetenschappen. Zij zijn het die de psychologie volwassen laten worden. Het vierde hoofdstuk gaat vervolgens over de periode 1970 tot 1995, met als centrale figuren Barendregt en Frijda, en over de 'nieuwe zakelijkheid', waarmee wordt bedoeld de alsmaar toenemende publicatiedruk, de vrijwel constante reorganisaties en de gevolgen van de invoering van de twee-fasenstructuur. Portretjes van De Groot en Frijda